

Галина Георгиева

АСИМЕТРИИ НА УТОПИЧНИТЕ И АНТИУТОПИЧНИ ПРОЕКТИ В РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА ОТ НАЧАЛОТО НА ХХ ВЕК

I. Vita activa или кога човек не е по-малко от единица

Според руския нобелист Йосиф Бродски човек не е сбор от различни единици, човек е може би по-малко от единица, по-малко от едно, по-малко от човек, т.е. от себе си. Използваме това метафорично твърдение като предлагаме тълкуване на най-първично ниво: по-малко от едно означава незавършеност, незапълненост, частичност; по-малко от единица е част, съставляваща заедно с други единица; по-малко от човек е ситуация, в която човек не разпознава себе си като такъв и се стреми към набавяне на цялостта. От казаното може да се направи изводът: човекът е частица, заредена с недостиг и може би стремяща се към изграждане на някаква цялост. Може да последва въпросът: възможно ли е да се набавят отсъстващите части, да се намерят парчетата, съставлящи цялото, да се запълнят празнотите; как се преодолява първоначалната откъснатост част(ич)ност спрямо единицата и компенсируем ли е недостигът? Въпросите като че ли предполагат проблематизиране на индивида в полето на социалното, на общностното живеене.

Едно от популярните разбирания за Новото време е, че то е епоха на еманципационните дискурси. Под това би трябвало да се разбира преди всичко освобождаване на индивида от традиционните му обществени обвързаности. Паралелно с това човекът се еманципира от природата, от нейната власт, като се опитва да я подчини на собствените си рационални закони. Този просветенски проект обаче постепенно изпада в криза (според автори като Зигмунд Бауман например), за която в руски контекст свидетелства утопичното мислене, характерно за края на XIX и началото на XX век, където концепцията за индивида отново бива приютена в лоното на обществения идеал. Идеята да се обвърже индивидуалното с общностното следва логиката на една културна постановка, която говори за индивида с оглед на социалните измерения и резултати на неговата дейност, с оглед на видовете активност, които предприема, с оглед на отношенията, в които индивидът попада, вършейки ежедневна или друга работа в рамките на дадена общност.

Адекватен инструмент за навлизане в тази проблематика е концептът за *vita activa*, който имплицира разбиране за човека по-скоро като непрекъснат процес на формиране и утвърждаване, отколкото като завършена даденост. Чрез понятието за *vita activa*, или дейния живот, традиционно противопоставяно на понятието за *vita contemplativa*, или съзерцателния живот, човекът се разглежда в процеса на своята дейност и чрез следствията на своя труд, перспектива, характерна за мисленето на Новото време и контрастираща на предмодерното разбиране за човека, което разглежда човека като статичност, разкриваща чрез съзерцание и пасивно осмисляне истината за мирозданието. Преместването на акцента от съзерцателния към дейния живот е свързано с променените социални и културни условия на Новото време. Не случайно именно по този повод немската изследователка Хана Аренд посочва в своята посветена на

трансформациите на Новото време книга «Vita activa или о деятельной жизни», че провалът на теоретичното познание за сметка на практическото, е белег не за това, че интересът към истината е изчезнал, а за това, че се е разпространило убеждението, че истината ще се разкрие само чрез «вмешателство», а не чрез «вглеждане». Съмнението на модерния човек в обективната истина, в самопоказването и разкриването на явленията «пред вътрешното око на съзерцаващия», по мнението на Аренд, води до опит да се търси достоверност и упование само в произведеното от самия човек, до способност да се познават вещите, които той сам е направил. Така разбираем и овладяем става само светът на вещите, на артефактите, а порядъкът на природата и вселената, и без това изплъзващ се и неразбираем, ще бъде заменен.

Общото правене на Новия свят е свързано и с неуспеха на човек да идентифицира себе си – в рамките на собствените си граници (като едната възможна рамка на идентификацията) или чрез безкрайното и непреодолимото, т.е. в перспективата на Бог (като другата) – и е опит да открие себе си чрез връзки и взаимоотношения с другите (идея, ключова за Маркс и широко коментирана от Аренд). Така не животът на безтелесните души след смъртта се оказва важен, а животът на *телесно* свързаните души на земята, следвайки логиката на Аренд и помнейки платоническите корени на това разбиране. В дейния живот, условие за изграждане на общност, светът на артефактите става гарант за лична и колективна устойчивост и неунищожимост. Животът, който природата предлага на модерния човек, е живот без дом, светът на предметите се оказва най-човешкия свят за човека, това е светът, противопоставящ се на света на природата, а по този начин и на смъртта. Нещата – творения, действия, думи, създадени от смъртните, ще се въдворят в космоса, като така смъртните ще могат да намерят заслужено място сред порядъка на нещата, където всичко е непреходно, освен тях самите, повелява изводът на немската мислителка. В този смисъл, трансформирането на безкрайната липса на безкрайната идентичност в хомогенното тяло на дейната общност е пределният хоризонт на това усилие.

Имат ли подобни размисли и възгледи почва и основание за коментар в крайно ексцентричните утопични социални проекти в Русия от края на XIX и началото на XX век. Без претенция за изчерпателност и обхватност ще маркираме някои от тях и като търсим как се съотнасят разбирането за деен, съзидателен живот и въпроса за единичността, обусловеността и крайността на индивида.

Преодоляването на земната крайност, на смъртта е основен фокус на проекта за общ и деен живот, който предлага руският философ Николай Фьодоров. Разбирането за деен живот намира израз както в идеята за ефективно приложение на тогавашните научни достижения с цел регулиране на природата, така и в идеята за преодоляване на «небратското състояние на света». Руският религиозен мислител вижда решение на въпроса за човека в обединението, побратимяването на всички хора, чиято организирана сила, ще доведе до възкресяване на мъртвите – финална цел на проекта. За постигане на тази цел ключова е ролята на труда, водещ до развитието на науката и до утвърждаване господството на разума. Чрез общите активни усилия на хората основният им враг – природата, може в крайна сметка да бъде доведена до състояние на разумност и съзнателност. Вярата в безусловната победа на Разума кара Фьодоров да гледа на смъртта не като норма, а като патология на битието, израз на неговата неразумност. Живеенето на живите заедно и употребата на науката и новите технологии ще доведат до преодоляване силата на сляпата, неразумна

природа, в този смисъл и на природата вътре в човека, препятстваша личното усъвършенстване, което ще премахне както безнравствеността, така и смъртта. Особено важно в проекта на Фьодоров е мястото на учените и интелигенцията, именно те са натоварени със задачата да аниhilират разделението между мисъл и дело – най-голямото бедствие според философа; те трябва да съдействат за съгласуването на ума и знанието с чувството и волята, защото само така ще бъде утвърдено доброто и установено родството. Учените от своя страна ще дадат пример на «неучените», и така всички хора, като участват в знанието, изкуството и труда, ще спомогнат за осъществяване на «общото дело» – живеенето в «братство» и възкресяването на мъртвите. Учението на Фьодоров разчита на «общото действие», на единното действие на общността, то бива наречено от философа «позитивизъм, но такъв, който се отнася до действието».

Действеният живот и набавянето на смисъл на индивидуалното съществуване чрез съпричастността към създаването на нова общност е в основата на проекта на руския писател и общественик Александър Богданов. В книгата си «Тектология. Всеобщая организационная наука» той предлага организираността да стане основен принцип на предефинирането на обществената сфера в Русия. Актуалната задача, по собствените му думи, е да се съорганизират трудовите сили и средствата за производство в планомерно функционираща система, да се постигне «организация на хората и предметите в целесъобразно единство». Извеждането на «принципа на организираността» като общ за всички явления и на природата и цивилизацията, дава основания според Богданов да се приложат механизмите му и върху всички тепърва възникващи явления, процеси, ситуации. В резултат на това, норма става предложението за организация на природните сили и явления, на човешките сили и явления, на целия съществуващ опит и на бъдещия такъв. Следвайки логиката на идеята си за все-обхватност и все-организираност, контролът се появява като задължителното условие за управление на опита – човешки, природен, вселенски. Трудът – колективната спойка, механизъм за организираност, но и източникът на наслада за Новия човек – чертае траекториите на щастливите хармонични движения на бъдещия хомогенен Субект. Завършеност утопичната концепция на Богданов придобива с основания от самия него първи в света институт за преливане на кръв през 1926 година целящ повишаването на жизнеността на организма, удължаването на човешкия живот и, с особен акцент, побратимяването чрез кръвопреливане. В акта на кръвообмена прозира намерението да се изгради общност, участниците в която съставят хомогенно тяло. Характерни за древните езически общества подобни ритуали, пренесени в медицински институт в революционна Русия, имат по-различни функция и смисъл; както посочва българският философ Владислав Тодоров, коментирайки инициативата на Богданов, в случая «другарството не изхожда от религиозната любов, а от принципа на технологическото сближаване на телата в процеса на труда. Другарството е в пряка връзка с новата геометрическа разумност. Човешкото тяло трябва да стане непосредствена субстанция на другарството. Ето защо пролетарското тяло на класата трябва да бъде сплотено чрез единно вещество. За Богданов кръвта е веществото, което трябва да се разменя и така да влива другарството непосредствено в телата». Така чрез кръвопреливането не само става възможно хомогенизирането на единен колективен субект, споделянето на кръвта, осъществяването на братството, гарантира и непрекъснатостта на новата общност, като по този начин се преодолява смъртта. Но опитът да се произведе

«физически чисто» комунално тяло се проваля, Богданов умира след обмяна на кръвта си с кръв на човек, несъвместима с неговата.

Друг идеолог на Пролеткулта Алексей Гастев, също широко и шумно разгръща идеята за активен, деен живот, живот, пропит от щастието на колективния труд, в който отделната единица доброволно заличава себе си в името на единния механизъм на сплотената общност. Основният патос в теоретичната и художествена практика на Гастев се състои в усъвършенстването на човека в посока на по-голяма устойчивост и производителност, в посока сливане в хармонично движение на колективното цяло. Във връзка с това като приоритетни нему и на съвременниците му задачи Гастев извежда следното: «биологичен ремонт», «поправка» на отделния човек и организирано «ваксиниране», «облагородяване» на целия живот, като пътят на подобни процедури минава през трудовата и производителната дейност на целия колектив, според поета. Несъвършенството на човека може да се преодолее в труда, чрез съзидание, чрез една своеобразна «творческа инженерия» по терминологията на Гастев. Дейността е съзидание, преобразяваща материя, своеобразно творчество, «поправящо» и човека и природата, трудовата дейност е «най-висшата художествена легенда», съхраняваща и разказваща за тайнството на новото «ремонтиране» и «облагородяване». Проектът за усъвършенстване, предлаган от Гастев, в своята крайна фаза привижда човека като машина, като рационален, ненараним, произвеждащ Субект, като деен инженер, проектиращ новото място за общо живеене, като машинист, изграждащ това място. Новият Субект (инженер-машинист) освен проекция на новия свръх-човек, освободен от индивидуалност и болезнена вътрешност, трябва да е и изразител на модела за единен, неделим колективен Субект. Лишен от вътрешен свят и персонални характеристики, новият творец-машинист е новият строител на всеобщия, единствен и надперсонален свят на телесния трудов колектив. Той е новата «масова свръх организираност на телата», по сполучливото определение на Вл. Тодоров, чийто коментар продължава в същия дух: «творец-машинист сам по себе си не е някакво отделно тяло, той е организирано състояние на трудовите тела с машиноиден принцип на общо действие». Тази пределна организираност, този напълно наличен в колектива машинизиран разум неизбежно паразитира върху трудовите тела, върху тяхната постоянна дейност по преодоляването на органиката, репрезентирайки се в творението на техния труд – поправената органика, машината. Така се осъществява и другия важен момент в концепцията на пролетарския идеолог – «облагородяването» на живота, постижимо чрез машинизирането на обществото, чрез модернизираната «литургическа сплотеност на телата» (по думите на Вл. Тодоров). Проектът за машинизирането на живота на Гастев е въплъщение на опита за конструиране на машина с органи – общността е телесна машина, въвличена непрекъснато в затворения производствен цикъл на собственото си възпроизводство – ремонтване.

Решения да се коригират или отстранят неразумните ходове и явления на несъвършената природа се търсят и в проектите, прозиращи в ранното творчество на писателя Андрей Платонов. Героите от разказите му «Маркун» и «Потомки солнца» не се колебаят да заемат мястото на създателя на света «и да поемат грижата за авторството на утопията» (по Ивайло Дичев). Те строят съоръжения, целящи да регулират неразумните и несъзнателни процеси на природата, създават свят, в който всички живеят като едно цяло, събрани от болката на невъзвратимото и изгубеното. Целта е подобна на тази в учението на

Фьодоров – да се трансформира света така, че да възкръснат мъртвите, общото и най-висше благо, което живите трябва да изповядват. Дейността им тук на земята е движима от един стремеж – да се организира и овладее «иррационалната среда», като същата се превърне в съзнателна, рационална структура. Този стремеж стимулира безусловната им трудова активност и страстното им отдаване във всевъзможни строителни и трудови дейности – строят се нови градове, нови светове; дейността е единственото мерило за смислено живеене, път за преодоляване на сегашния стадий на човешката еволюция, незадоволителен, неприемлив – непревъзмогнал болестта, смъртта и края. Опитвайки се да предложи своеобразна философия на действието, един от големите изследователи и коментатори на утопичното мислене Карл Манхайм отбелязва, че «необходимостта от действия е само там, където се сблъскваме с неорганизирания нерационален живот». Утопичната цел на общностния трудов проект в разказа «Потомки солнца» е възкресението на любимата на главния герой, напуснала този свят поради несъвършенството му, поради неразумната му природа. Любопитно е в случая, че разумната природа хипостазира тъкмо в образа на върналата се от мъртвите любима. Така в разказа на Платонов фигури на рационалното, на Разума парадоксално са животът и любовта, прекъснати от стихията на природата, сееща смърт. Процесът на вразумяване на средата изисква създаване и използване на технологии, изменящи и регулиращи природата, и предполага участието на всички. Така крайността на индивидуалното, човешката смъртност, се превръща в мотив, в движеща сила на собственото си преодоляване чрез и в дейната общност.

.....

Като контрапункт на дотук маркираните проекти в руската утопична мисъл от края на XIX и началото на XX век като че ли логично може да се посочи романът на Евгений Замятин «Ние». В това произведение на пръв поглед присъства същата конфигурация от елементи, съставляваща утопичния модел: «голата неподреденост» и «дивата пъстрота на природата» са изместени от подредения живот на идеалното хомогенизирано общество, в което най-висшата ценност е калкулираното щастие на колектива; отделният човек, безспорно по-малък от единица на колектива, вече не търси идентичността си – тя е част от общото тяло на новата единност; последното се конструира в добре организираната и разпределена дейност, чиято цел е неограничената му експанзия; този свят изцяло отхвърля болестта и смъртта, свидетелстващи за природното в човека, в култ са издигнати здравето и безсмъртието. Но този свят има за свой гарант и пределно основание напълно чужд елемент на описания по-горе дискурс – индивида. Разливането на индивидуалното и специфичното в общностното, в хомогенно-колективното е това, което превръща романа на Замятин в огледална обрънатост на по-горните проекти. Интересното тук е, че процесът на конструиране на индивидуално съзнание у главния герой е непосредствено свързан с процеса на записване от него на наставашото около него. Намерението на героя, номер Д-503 да запише това, което се случва в идеалната държава, в която живее, търпи неуспех, героят записва фактически това, което се случва в него самия. При това идеята за индивидуално «аз» се появява паралелно и даже като следствие на вглеждането в общата еднаквост наоколо; неочаквано «записките» на главния инженер на Единната Държава от апология на общото се превръщат в апология на частното. Но всяка дейност, излизаша извън границите на точната репродукция и граничеща с творчество в Идеалната общност (в осъществената утопия), е излишна, дори опасна, тя

заплашва да превърне колективното «ние»-съзнание в «аз»-ово, приватно. В света на Замятиновия роман болестта, показател за самото писане и белег на индивидуалното, води до смърт. В крайна сметка вярата и копнежа по изчислимото, механизирани, всеобщо щастие се оказват по-силни от индивидуалните пориви на частицата – главният герой оперира душата си, жест, с който се утвърждава и налага господството на разума над природата, на общността над индивида. Саможертвата на Д-503 е негов личен избор, жертвеното «аз» узаконява единното «ние». По този начин, макар и парадоксално, първоначалният просвещенски проект за еманципиране на личността от общността бива съхранен в този акт, отвъд който самата общност не би могла да просъществува.

Въпреки радикалната си форма разгледаните утопични проекти (с изключение на този на Замятин – техния либерален коректив) не успяват да надмогнат скрития си платонизъм. Концепциите им имплицират трансцендентен Разум, който да бъде въплътен в материалните практики на въображаемия модел за общност. Така втелесеният логос на «Държавата» – платоновият алегоризъм, оцелява и в революционните социални идеи в Русия.

II. От «Ние» към «Аз» – историята на/в един роман

Тук ще се спрем по-подробно върху ситуацията, представена в романа на Замятин с опит за коментар на възможните точки на засичане и специфичната граница между утопично и антиутопично.

Как завършва романът «Ние» – така, както и започва. Постигнат е социалният ред, всички живеят в хармония със себе си и другите, щастие то е неотменна константа на ежедневието, главният герой – номерът Д-503 има една единствена цел – да наложи социалния режим, властващ във Всеобщата Държава в другите държави-светове, т.е. да утвърди «благородното робство на разума» в името на Благодетеля. Няма въпроси, няма съмнения, няма сънища, няма «души»; има го само идеалното общество.

Тази сферична затвореност на романа, изразява и една от основните черти на утопичното мислене – безкрайното, повтаряемо осъществяване на идеала. Идеалът, който може да бъде само осъществяван, но не и осъществен, идеалът, който е само стремеж, но никога реализация. Защото реализацията обезсмисля идеала, а осъществеността му го закрива – не остава нищо извън него, нищо, с което да се съизмери и разпознае като идеал.

Мислима като идеал, чрез който се критикува настоящето, утопията говори за бъдещето: разказваното в утопичната литература (представяно като случило се или случващо се на друго място и в друго време) винаги е съпровождано от дидактичния патос на убеждението, че същото трябва да се случи тук-и-сега. И когато това «трябва да се» се превърне във «вече е», преобразеното според идеала бъдеще, става настояще за малко по-различен литературен жанр – антиутопията. «Тук-и-сега» за антиутопията е бъдещето за утопията, антиутопията показва осъществения идеал в настоящето, чрез който на практика се критикува бъдещето. И не цената на осъществения идеал: отнемането на свободата, тоталната обезличеност и уеднаквяването на всички и всичко, е граничната зона, след която една утопия се превръща в антиутопия, такава е самото осъществяване на идеала, неговия край, сиреч пределна въплътеност; възможната осъщественост на идеала изтрива утопията, реализиралата идеала утопия се превръща в антиутопия. Така, не тъгата по

невинния природен живот, (белязала Просвещението или обявяването на този живот за пълна илюзия през XIX и особено през XX век определят принадлежността на един текст към утопичния или антиутопичния жанр), а отношението (не толкова на автора, колкото на читателя) към идеала: социален, политически, културен и пр. Критериите, по които една утопия може да се мисли като антиутопия и обратно, с основание могат да се търсят във временните, лични или общи, ценности.

Основният при коментара на текстове, третиращи възможността за реализиране на определен социален идеал, проблем за границите на утопията и антиутопията като че ли не стои пред споменатото произведение на Замятин. Романът «Ние» традиционно се възприема като антиутопия. Защо? С претенцията да обвържем антиутопичната схема на романа с по-горното, ще кажем: поради всичко, което се случва между първата и последната глава на романа «Ние». А то се разпределя между две траектории на отдалечаване: съчинението, което написва главният герой, вместо исканата от властите «поема» се оказва странен «роман», и втората – декларираната в началото самоидентификация на героя като «ние» накрая се превръща в «аз», «само аз», «целия аз». Тези две разстояния запълват пространството в текста на Замятин.

Какво точно се случва? Редовият функционер на режима, инженерът-строител на *Интеграла Д-503* се заема със съчиняването на поема, имаща за цел да възпее красотата и величието на Всеобщата Държава (утопичното място, където Замятин поставя героите си), като опише хармонията и щастието, в които са потопени жителите ѝ. Желаното писане на «похвални слова» се възприема от героя като проекция на собствения му живот-съзнание (освен че е стимулирано от заповедта на Благодетеля – абсолютния властелин); тези слова трябва да носят и пропаганден ефект, доколкото ехото им ще кънти из цялата вселена. «Само ще се опитам да запиша онова, което виждам, което мисля – по-скоро онова, което ние мислим...», – това си обещава героят и вярва, че от това ще излезе «музика от асонанси и рими», защото неговият живот и този на другите е свършен – и ще го напишат «те», т.е. «ние», а «ние» сме едно, «ние» съм аз, според убеждението на героя. «Ние» се превръща и в заглавие на новата поема. Като доказателство за пълната идентичност на «аз» и «ние», за слятостта на частното и общото, на индивидуалния и колективния свят/ живот идва първото определение на създаващото се произведение – «дневник». Мислено като дневник, написаното трябва да демонстрира финалния етап от процеса на премахване на различието между лично и публично: личното го няма, моите мисли не само са публични, нещо повече – публичното е моите мисли и нищо повече. И няма страх, че от мислите, т.е. от дневника може да изскочи «нещо погрешно», «математически неточно», защото всичко е изчислено предварително – в съзнанието на Д-503 има само правилни схеми и формули за еднаквото всеобщо.

Но още в началото, редом с коментарите на героя върху предстоящата поема, се забелязва и едно озадачаващо явление – авторът е разтревожен от това как ще изглежда по думите му «новото, още сляпо човече», «бузите му пламтят», а въпросите го заливат. Как ще «откъсне» и «положи» сътвореното в нозете на Всеобщата Държава. Защо е това чувство, «подобно на чувството на раждащата» какво ще ражда, нали е роден и застинал «животът отвън» и чака само да бъде описан, кое е «новото, сляпо човече», нали всичко е познато и какво ще изважда («откъсва») от себе си, нали той е «ние»-всички, няма свое?

Съмнение дали поемата «ще стане», дали волята ще следва началния си тласък се прокрадва в героя.

Постепенното развитие на разказа представя развитие и на мислите и емоциите на разказващия. Етапното проникване в случващото се в Държавата предлага и проникване в случващото се в героя. Историята *на* и *за* номерата – граждани на тази държава, се превръща в история *на* и *за* номер Д-503, което от своя страна описва движението на текста, излизащ из-под перото на героя, от поема към роман, към романа (в смисъла на любовна история) на героя, който също се казва «Ние». Възможният извод е: романите са два и траекторията на този на героя (Д-503) описва пространството на този на автора (Замятин). Допустимият извод е: романът на героя свършва с глава 39-та, там където героят спира да пише, а романът на автора продължава до глава 40-та, там, където авторът слага точка.

Безпределната откровеност на героя изисква и разкриване на неговите «най-незначителни мозъчни колебания», по собствените му думи. Без да предполага първоначално за онова, което ще види, като се вгледа в себе си, постепенно героят започва да изпитва сериозни притеснения от появилите се процеси на уподобяване, паралел и припознаване на другия като себе си и на себе си като друг – процеси, запълнили неусетно почти цялото пространство на вътрешния му свят. Появява се двоична «аз»-ова структура: съжителство на двама, двойно самосъзнание, двойствено оглеждане – на себе си и на другите. Ражда се «новото сляпо човече».

Нежеланието да се признае съществуването на другия (дори и ако другия е собственото ти «аз») води героя-автор на непредвидения роман до един много удачен за неговия случай художествен трик от техническо естество: измисля се читателя, реципиента на описваното. «Вярвам, ще разберете, че ми е тъй трудно да пиша..., но никой никога не е писал за прадедите си или за същества, подобни за тези наши тъй чужди, далечни прадеди...» – споделя героят. И писането се адресира не към съвременниците на пишещия, не към потомците му, а към предците му. Смушаващото, в случая, е не обръщането на погледа: от позиция на живеещ в настоящето да се пише за живели в миналото. Смушаващо героя е допускането му, че «далечните прадеди» могат да живеят и сега, а могат да живеят и утре. Но не тук, сред дебелите стени на идеалния град-държава, а другаде, извън тях, но, все пак, близо. Възможно е обаче, според допускането на героя, същите да са вътре, наоколо, сред стените. Като тях, даже един от тях, може да се окаже и самият той – Д-503, не само «заради окосмените си ръце» (лапи), доказващи генетичната му връзка с древните, но и защото «подобно на тях се вълнува», «съмнява», «описва истории».

Въвеждането на читателя (не само като въображаема категория, но и като задължително условие за ставането на разказа) е оправдание за появилата се у героя зрителна перспектива на процесите в идеалното общество. Оправдание за множеството хиксове, за неизвестните, изпълващи съзнанието му – хиксове, които не са му позволени и които той вменява на другите, без да разбира, че другите е той. «Хиксът не е у мен... просто се страхувам, че някакъв хикс ще остане у вас, неизвестни мои читатели». Може и да се приеме обяснението му, но факт е, че желанието на героя да сведе ставащото около него до съзнанието на другите му разкрива множество неизчислени уравнения. Ако всичко е ясно, тъй както е ясен живота му, защо е този читател; нали други няма, а и съвършенството не се нуждае от пояснения. Идеята за читателя довежда Д-503 до идеята за другия, съвсем недопустима до преди това. Пуснал веднъж

нишките на писмовната паяжина, пишещият сам се оплита в паяжината, която неизбежно включва адресата, дори когато адресатът е идеален, измислен и неконкретен. Обещал си пределна откровеност, героят няма друг избор, освен да насочи описването към отсъстващия друг, а това често означава към себе си и всъщност само към себе си. Героят превръща себе си в обект на изследване и във възприемащ субект; прави от себе си друго «аз», «аз», с което коментира и с което се съизмерва; героят превръща себе си в завършеност, способна да възприеме историята си. «Аз»-ът се историзира – той е мерещият историята и съ-измерващия (заедно с историята) себе си, себе си е направил история, та било то само на един роман. Как да не превърне пишещият Д-503 себе си в история, себе си в друг, когато на неговото писане му е нужно възприемащ, нужен му е читател, какъвто не може да се открие сред другите номера – те всички са еднакви, всички са същите и няма други. Пишещият жертва себе си, превръща се в читател, сам става друг, идентифицирайки се с древния опасен, но разбиращ предшественик. Той трябва да е друг, макар че тази другост венчае смърт, иначе би трябвало да спре да пише, да жертва «поемата».

Осъзнал нуждата на творбата си от другия, героят-автор неизбежно попада в капана на раздвоената самоличност. Едната личност – тази, която вижда и вписва върху белия лист «уравнения» живот във Всеобщата държава, еднаквия живот на нейните граждани, спокойния свой живот-за-пред-другите. Другата личност – тази, която трескаво пита и несвързано пише за непредвидената поява на новите номера, отказващи да гласуват за своя Благодетел, за многото други, на които, както и на него, им се е «появила душа», за нощите на безсъние и на сън (еднакво забранени), за нерегламентираната любов и тайния замисъл с любимата. И тази втора личност пише дневник, написаното в който вече е лично действително, то е тайно, доколкото е вече само от и за пишещия. Дневник, който е пазен, укриван, напъхван под дрехите – под обвивката. Този дневник не трябва да достига до никого, не може да бъде четен от другите, тъй като в него се крие роман. Любопитно е, че междуременно другите номера, неговите съграждани, всички те, вече са станали «те» – другите, «ние» са останали само малцина: Д-503, незаконната любима и нейните приятели отвъд Стената, преграждаща Идеалната държава; сиреч, своите и чуждите, близките и непознатите са сменили местата си в съзнанието на героя. Дневникът е тайна и защото описва *история на развитието* на държавата, развитие немислимо в ситуацията на идеално устройство, доколкото съвършенството е вече постигнато и няма нужда от развитие. Така дневникът на Д-503 съзнателно или не описва историята на провалилата се утопия, разказва за изпадането на строителя на Интеграла от «Ние» и връщането му в първичната утроба на «аз»-а.

Превръщането на безличния номер в «Аз» и на ръкописа в личен дневник се осъществява чрез ставането на романа, чрез разгръщането на историята, чрез появата на събитията. Романът разказва за самото писане, за промяната на героя и свята около него докато трае писането, историята показва обективирания се субект, мъчителното търсене на идентичност, когато граници няма, когато разликите между мое и чуждо са размити, събитията представят зародилия се конфликт в съзнанието, последователната линия на ставащото.

Важно в случая е наблюдението, че написаното от героя повтаря антиутопичния архисюжет. Първо, подтискане на личното и уеднаквяване на всички членове на даденото общество: в случая, «разумната» организация в Държавата е постигната чрез централизиран контрол, изискващ пълно

премахване на всичко неочаквано, излизащо извън пространствените, временните и психологическите граници на същата. Второ, налице е явен конфликт между главния герой и високопоставен чиновник: в случая, фигурата на Д-503 е противопоставена на фигурата на Великия Благодетел, като последният е генератор на утопичния идеал. Третият антиутопичен топос се оказва Древната къща отвъд Стената, където именно героят, очарован и изкушен от запазеното културно наследство на миналото, се оглежда за изчезналия друг свят на древните и прозира зараждащия се нов свят в себе си. Четвъртият важен контур, около който се завърта историята *на* и *в* романа «Ние», е образът на любимата на героя, която е най-честият посетител на древната къща на паметта и воден от която героят извървява дългия път на търсене на себе си.

Появили се като неочаквана пречка в живота на героя, тези четири топоса: съзнание, разядено от личното, неподчинение на заповедта на Благодетеля, непрозрачна, тайнствена къща и съблазнителка, причинила сънища и безсъзнания, неусетно за самия герой стават ключовите елементи, около които се конструира новият му разказ. Разказът става разказ за неизвестното, което трябва да бъде опознато, разказ за смътното, което вълнува героя, разказ за писането докато същият пише. Налице е движение от поема към роман, от «ние» към «аз», движение на ставащото, движение на появяващия се «аз». Движението прокарва конфликта, води към «аз»-а, към любимата. Романът, писан в сегашно време, разкрива действие, разгръщащо се пред читателя-пишещ, който влиза и излиза от повествованието, съчувства на героите, помага им или ги осъжда, но неизменно присъства, читателят-пишещ, който става «аз» *в* и *заедно с* романа. «Ах, ако всичко това беше само роман, а не сегашния мой живот!» – възкликва накрая Д-503, осъзнал, че животът му се е превърнал в роман със собствен сюжет, конфликт и развързка, различни от тези, които режима оправдава. Роман със своя история, герой с историята на романа. Придобитата история на героя от сдобилия се с история роман.

Ще спрем дотук и ще се върнем към въпроса за границите между утопията и антиутопията. Между първа и последна глава от романа «Ние» стои описаното дотук. Безкрайното не е изчислено, движението не достига края, съвършенството е път завинаги и към «аз»-а. Затова утопията е невъзможна, е никъде, е липсващото място в пространството, бленуваното случване във времето. Сюжетът на утопията отрича утопията и предлага варианта на антиутопията. Концепцията за живота се представя пълна и завършена в утопията, в антиутопията тя се разпада, обезкрайностява. Животът в утопията е хванат в руслото на идеята, маркиран е от контурите на собствения си идеал, на собствената си завършеност, животът в антиутопията е неконтролируем, представящ собственото си проваляне и неясен финал.

В 39-та глава на романа героят се подлага на операция – оперирана е фантазията му, фантазията, породила «душата» му и личното му «аз». Няма вече «аз», героят спира да пише. В същата глава, озаглавена «Крайт», се казва, че малко преди операцията Д-503 изпуска молива си, с който до този момент е записвал всичко, «за да остане». След това героят влиза в операционната, текстът остава незавършен, изречението свършва с многоточие. Антиутопията успява.

В глава 40-та романът на Замятин продължава. Заглавието гласи: «Фактите, камбаната, сигурен съм». Пишещият обаче е друг – безаз-овият номер, (може би) този, който бе започнал в началото. Стихията е спряна, редът е

наложен, пожелан и изповядан, обещан е и на другите държави-светове. Няма писане, няма треска, няма история, само вярата, че идеалът продължава. Утопията успява.

ЛИТЕРАТУРА

- Арендт Х.* Vita activa или о деятельной жизни. СПб., 2000.
- Богданов А.* Тектология. Всеобщая организационная наука. М., 1989.
- Богданов А.* Вопросы социализма. М., 1990.
- Бродски Й.* По-малко от единица. С., 1996.
- Гастев А.* О тенденциях пролетарской культуры // Пролетарская культура, 1919, № 9-10.
- Гастев А.* Поэзия рабочего удара. М., 1924.
- Дичев И.* Дарът в епохата на неговата техническа възпроизводимост. С., 1999.
- Манхейм К.* Идеология и утопия // Диагноз нашего времени. М., 1994.
- Платонов А.* Сочинения в 2-х томах. М., 2004.
- Тодоров Вл.* Адамов комплекс. С., 1991.
- Тодоров Вл.* Алегорията като машина на властта // Критика и хуманизъм, 1991, № 2.
- Фьодоров Н.* Философия на общото дело. С., 2002.